

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NE İSKÂN OLUNAN ÇERKES TOPLUMUNDA SOSYAL SINIFLAŞMA VE KÖLELİK

Yrd. Doç. Dr. Ömer KARATAŞ

Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

ÖZ

1859'da Şeyh Şamil'in Rusya'ya teslimi, 21 Mayıs 1864'te son Çerkes direnişinin, Kbaade mevkinde, son bulmasıyla Rusya Kafkasya'nın işgalini tamamlamıştır. Rusya Kafkasya'daki halkları uyguladığı siyasetten dolayı zorunlu ve kitlesel göçe mecbur etmiştir. Rus işgali sonucunda vatanlarını zorunlu olarak terk eden Çerkes toplulukları işgal öncesi "feodal" bir düzen içinde yaşamlarını idame ettirmekteydi. Çerkes topluluklarının idare olunduğu feodal sistem içerisinde sosyal bir sınıflaşma bulunmaktadır. Bu sosyal sınıf içerisinde Pışı, Vork, Lekoltaş, Thollkotl, Pışill, Vineut yer almaktadır. Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına zorunlu bir şekilde gelen Çerkes göçmenleri iskân yerlerinde Osmanlı topraklarında sosyal sınıflarını devam ettirmişlerdir. Göç sonrasında Çerkes kabilelerinin Osmanlı topraklarında sosyal sınıflarına devam etmesi hem bazı asayişsizlik olaylarına sebep olmuş hem göçmenlerin yerleşimlerinde etkili olmuş hem de Osmanlı makamlarını meşgul etmiştir. Bu yüzden çalışmamızda, Osmanlı Devleti'ne iskân olunan Çerkes sosyal sınıfı içinden köleliği ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kafkasya, Çerkes, sosyal sınıf, kölelik

SOCIAL STRATIFICATION AND SLAVERY IN CIRCASSIAN COMMUNITY INHABITED IN OTTOMAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF 19th CENTURY

ABSTRACT

Russia completed the occupation of the Caucasus with the end of the last of Circassian resistance in Kbaa region, on May 21, 1864 and Sheikh Shamil's delivery to Russia in 1859. Russia compelled the people of the Caucasus to mandatory and mass migration because of the applied Russian politics. Circassian communities who left their homeland as a result of the Russian invasion, used to live in "feodal" layout system in pre-invasion period. In feudal system which administrated Circassian communities, there was a social stratification. The Kitty, Vork, Lekoltaş, Thollkotl, Pışill, Vineut were included in this social class. Circassian immigrants who had to migrate in a mandatory way from the Caucasus to Ottoman Empire continued their social classes in their inhabited places in the Ottoman territory. After the migration, as Circassian tribes continued their social classes in the Ottoman territories, this caused some disorder/unrest. It was also effective in immigrants' settlements. Therefore, in our

study, we will deal with “slavery” in the Circassian social classes settled in the Ottoman Empire.

Keywords: *Ottoman, The Caucasus, Circassian, social class, slavery*

Giriş

1859’da Gunib’te Rus ordularına mağlup olan Şeyh Şamil Rusya’ya teslim oldu (Baddeley, 1989:449). Böylece Rusya 250.000 (Habiçoğlu, 1998:58) asker yığarak, sabırla almaya çalıştığı Kafkasya’nın son direniş hareketini de bitirdi. Artık Rusların karşısında örgütlü bir silahlı direniş kalmadı ve Kafkasya bölgesinin toprakları Rusya’nın işgali altına girdi. Neredeyse bir asırdır devam eden yıpratıcı vatan savunması ve özgürlük mücadelesinden sonra Kafkas halklarını uzun, yorucu ve dramatik bir yolculuk bekliyordu: Zorunlu Göç... Rus Devleti’nin Kafkas topraklarını işgaliyle Kafkas halklarının yapacak (A.Fonvill, 1996:73) pek fazla bir şeyi de kalmamış ve böylece Kafkasya dışına göç başlamıştır.

Uluslararası ve kitlesel göçlerin en büyükleri arasında yer alan Kafkas göçleri gerçekleştiği zaman itibariyle Osmanlı Devleti açısından kritik bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda dış göç olarak da nitelendirilen bu yer değiştirme hareketleri, gidilen yerde kalmayı, çalışmayı ya da orada yerleşmeyi amaçlaması itibariyle iç göçlerden farklılıklar gösterir. Kafkas göçleri, “gelen göç”(immigration) değil, “giden göç” (emigration) kategorisine girmektedir. Bir anlamda bu göçün gerçekleşmesi zorla temin edilmiştir. Kafkasya’da başlayan Rus istilası, Şeyh Şamil’in 1859 yılında Ruslara esir düşmesine kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında ve sonrasında Ruslar Kafkasya’nın kolonizasyonunu hızlandırarak Slavlaştırmak için etnik temizlik politikasını uygulamaya koymuş ve yerli halkı Osmanlı ülkesine göçe zorlamıştır(Temizkan, 2007:1).

Zorunlu göç; Kırım savaşı sırasında 1856–1857’de; 1859’da Şeyh Şamil’in Rus Devleti’ne teslimi sonrası 1860–1862’de; 21 Mayıs 1864’te Rus-Çerkes savaşının Rus Devleti lehine(Habiçoğlu, 1998:62) bitmesi sonrasında 1864–1865 yılları arasında büyük ivme kazanmıştır.

1850 yılından 1920’li yıllara kadar Osmanlı Devleti’ne Kafkasya halklarından olan Çerkeslerin, Dağıstanlıların, Nogayların, Çeçenlerin, Karaçaylıların ve Kumukluların (DH. MHC 1/63; DH. MHC 1/65; Saydam, 1997:93; Habiçoğlu, 1998:75-76)¹ zorunlu göç ile geldiklerini Osmanlı kayıtlardan izlemektediriz.

Osmanlı Devleti Kafkasya’dan zorunlu göçle kendisine sığınan Kafkas halklarını Anadolu ve Rumeli’de uygun yerlere iskân etti. İskân yerleri içerisinde Sivas-Uzunyayla yöresi oldukça önemli bir yere sahipti. Bu yöreyi önemli kılan temel sebep buradaki 74 (Eser, 1999: 95; Miyazawa, Eiji, 2007:

¹ Saydam,age, s93; Batı Kafkasya’dan gelenler 18 Kasım 1858’den 28 Kasım 1859’ a kadar yaklaşık bir yıl içerisinde 17.003 kişiyi bulmuştur. Bunlardan 11.309’u Nogay, 5694’ü Çerkes ve Abazaydı. Habiçoğlu, age, s.75-76.

140; Yıldız, 2007:163; Kayseri Birleşik Kafkasya Kültür, Eğitim ve Sosyal Yardımlaşma Derneği, 2003: 11-12) Çerkes köyünün bulunması idi.

Bu çalışmamızda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belge ve defterleri, araştırma eserleri kullanılmıştır. Ayrıca Çerkes toplumunun belgelere yansımamış olan bilgilerine ulaşmak için saha ve sözlü tarih çalışmaları yapılmış; sözlü tarih çalışması için konuyla ilgili sorular hazırlanmıştır. Bu sorular hazırlanırken, Çerkes sosyal yaşamı ve Çerkeslerin kapalı toplum özelliği dikkate alınmıştır. Görüşme yapılan kişiler, Çerkes toplumu tarafından kabul edilen kişiler arasından seçilmiş; bu kişilerin hem bilgili hem yaşlı olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü bu kişiler, geçmişin sesini kendi aile büyüklerinden ve “haş’eş” denilen Çerkes misafir evlerinden edindikleri bilgilerden dolayı konuyla ilgili donanımlı kişilerdi. Gerek bu kişilerle gerekse Temmuz 2011’de 1926 yılında Kayseri’ye bağlanan Uzunyayla, İstanbul, Ankara’da, Temmuz 2012’de ise Rusya’da Çerkes büyükleriyle yapılan görüşmelerin hepsi kaydedilmiş ve bu çalışma için değerlendirilmiştir. Sözlü tarih çalışmaları sırasında bilgisine başvuru kaynak kişilerin özelliklerine kaynaklar kısmında yer verilmiştir. Fakat bazı kaynak kişiler, kimliklerinin açıklanmamasını istedikleri için bunların sadece konuyla ilgili olarak verdikleri bilgilere yer verilmiştir.

Çerkes Toplumunda Sosyal Sınıflar

Osmanlı Devleti topraklarına zorunlu bir şekilde gelen Çerkes göçmenleri Kafkasya’dan sadece bedenleriyle gelmemişler, ayrıca sahip oldukları sosyal yaşamlarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Osmanlı Hükümeti, göçün ilk yıllarında Çerkeslerin uyumunu kolaylaştırmak için Çerkes kabilelerinin sosyal sınıflaşmasına karışmamış, bu duruma sessiz kalmıştır. Böylece Çerkes kabileleri Uzunyayla’da iskân tarihleri olan 1860’tan 1950-1960 yıllarına kadar sosyal sınıflaşmaya dayalı yaşamlarını sürdürmüşler ve Çerkes kültürünün günümüze taşınmasında başat rol oynamışlardır. Ayrıca Uzunyayla Çerkes kültürü için bir laboratuvar özelliği göstermektedir. Bu nedenle günümüzde Çerkes kültürü ile ilgili araştırma yapan, Türkiye, Rusya, Japonya ve benzeri ülkelerden, akademisyenler mutlaka Uzunyayla’ya gelmektedirler. Çerkes sosyal yaşamındaki sınıflaşma ise şöyledir:

Pışı-prens/Kavim Başkanı(Tabiş Murat, G.T 23.07.2012)

L’ekhuel’eş-Birinci Sınıf Soylular(Kuşha Fikri Özden G.T 17.07.2011

Uzunyayla Kırkpınar köyü, Fehmi Tambay, Şogen Ali Şengil G.T 17.05.2012
Ankara, Tabiş Murat, G.T 23.07.2012 Nalçık,)

Werkh-İkinci Sınıf Soylular(Tabiş Murat, G.T 23.07.2012 Nalçık)

Lxukhuél’/Ihfikhuel’/Fekhuél’-Hür Köylüler,

Pşşil’/Pşıl’ı-Kölelerden meydana gelmektedir..

Vineut-Hiçbir hakkı olmayan kölelerdir(Y.İzzet Paşa, 1998:228; Bell, 1998:228).

Adıge Cumhuriyeti başkentindeki Ulusal Müzede Çerkes toplumunun sosyal sınıflaşmasını anlatan tablo ve 18. Yüzyıl ile 19. Yüzyıl başları, oldukça

dikkat çekici bir mahiyettedir. Bu tabloda Çerkeslerin hangi sosyal sınıflara ayrıldığı açık bir şekilde gösterilmektedir.

Maykop Ulusal Müzesi'ndeki tabloda(ekler kısmında görebilirsiniz) ve 18. Yüzyıl ile 19. Yüzyıl başlarında Çerkes sosyal sınıflaşması hem yazılı olarak hem de resimler ile anlatılmıştır. Bu tablodaki bilgileri kendisi de Çerkes olan ve Adıge Cumhuriyeti'ndeki İsmail Baron Enstitüsü'nde doktor olarak çalışan ve aynı zamanda Uzunyayla'ya Çerkes dil çalışması için gelen Pasktova Madina Mizej Mihcailile ile beraber maddeler haline getirdik (Temmuz 2012). Buna göre:

- *Pışı*: Prens
- *Lekoltaş*: Pışı ve Vorkların arasındaki sınıf. Bu sınıf Vorklerin üstündedir.
- *Dıjınka(ko)² Vork*
- *Beslen Vork*
- *Vork Şohuthase*
- *Pışı kav(Çav)*: Pışının güvenliğini sağlayan güvenlik görevlileridir.
- *Thollkotl*: Özgür köylü
- *Şaşehuj*: Köle sınıfından olup ya azat edilmiş ya da azat bedellerini sahiplerine ödeyerek özgür olmuş azatlı kölelerdir. Pışıl: Köledir. Evi olan, belirli bir yeri olan, nikâhla evlenebilen kölelerdir.

Vineut: Hiçbir hakkı olmayan, hayvan gibi değerlendirilen şavaş esiridir. Ailesi soyu ve sopu belli değildir(Pasktova Madina Mizej Mihcailile, GT 17.07.2012 Maykop).

- *Pışı*: Birincisi prenslerdir ki bunlar ülkenin yöneticileridirler. Prensler halkla eşit sayılır. İki türlü prens vardır: Sayıları çok az olan Khanuklar ve Pşılar² dı. Asilzade sınıfıdır.
- *Vorkler*: ikinci sınıf soylular “ Vork” ve ya “Uzden” (Özden) diye adlandırılan sınıftır.
- *Thollkotl*: Üçüncü sınıf hür halktır. Halk, feodal devirlerde Avrupa'da olduğu gibi, babadan oğulla bir prensin topraklarını işler; savaş zamanı o prene bağlı olarak askerlik ederdi(De Mariny, 1996:39-40).
- *Köleler*: Toprak işçileridir. Bilinen manada köleliği ifade etmezler. Emrinde çalıştıkları toprak sahibi ile anlaşamazlar ise bir başkasının yanına geçme hakkına sahiptirler.

Kafkasya'daki sosyal sınıflaşmanın kendini gösterdiği en önemli yerlerden biri de toplantılardır. Milli meselelerini tartıştığı toplantılarda, önce han torunları, daha sonra Pşılar, vorkler ve en son da Thollkotllar yere oturur; daha alt seviyede olanlar, üstleri oturmadıkça ayakta kalmaya devam ederler (Bell, 1998:228). Sivas-Uzunyayla yöresine gelen Çerkeslerin, bu durumları aynen Kafkasya'da olduğu gibi sürdürdükleri görülmektedir.

² Dıjın gümüş anlamına gelmektedir.

Uzunyayla yöresinde iskân olunan Çerkes göçmenlerinden Kabardey ve Abaza kabileleri sosyal sınıflaşmayı uzun yıllar sürdürmüşlerdir. Uzunyayla yöresindeki Hatukoy ve Abzeh kabileleri ise sosyal sınıflaşmayı Kafkasya'da terk etmişlerdir. Bu nedenle Kabardey ve Abaza kabilelerinin Uzunyayla yöresindeki sınıf farkı nedeni ile yaşamlarına daha ayrıntılı bir şekilde bakmak gerekmektedir.

Osmanlı hükümeti tarafından Çerkes göçmenlerine tahsis edilen Uzunyayla'ya Pışılar da (Prens) gelmişlerdir. Uzunyayla'ya gelen Pışılar şunlardır: Hamirza, Haduşoko, Besleniko, Jambot, Missot, Mudar, Ajgeri, Atho ve Janhot'tur(Şogen Ali Şengil, Fehmi Tambay, İsmet Boran, Ömer Şengil, G.T 23.07.2012 Ankara, Nadire Bursa G.T 19.05.2012 Kayseri, Tabiş Murat, G.T 23.07.2012 Nalçık).

Yukarıda isimlerini verdiğimiz pışıların Kabardey bölgesinde kendi isimlerini taşıyan köyleri yer almaktadır. Sivas-Uzunyayla'ya gelen dokuz pışı dışında Kabardey bölgesinde otuz dokuz pışı kalmıştır. Böylece Kabardey bölgesinde kırk yedi pışı olduğunu sözlü tarih çalışmaları sonucunda anlamaktayız.

ÇERKES TOPLUMUNDA KÖLELİK

Çok eski tarihlerden beri (Yağcı, 2005:12) Çerkes kabilelerinin kölelere sahip oldukları (Habiçoğlu, 1998:46-47,169-171; Yağcı, 2011:375) bilinmektedir. Çerkes kabilelerinde köle sayısı zenginliğin bir ölçüsü olarak kabul edilmekteydi. Osmanlı Devleti'ne zorunlu göç ile gelen Çerkes kabileleri kölelerini de beraberinde Anadolu'ya getirmişlerdir. Fakat Çerkesler, zorunlu göç ile beraber Anadolu'ya gelmeden kısa süre önce Osmanlı Hükümeti Afrikalı ve diğer köle ticaretini yasaklamıştı (Toledano, 2000:114-115; Erdem, 2004:138). Kölelik kurumunu ortadan kaldırmak için yapılan yasal düzenlemeler Osmanlı Devleti'ndeki köle alım satımını engellemeye yönelik önemli bir çalışmaydı. Tam Osmanlı'da köleliğin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı sıralarda Çerkeslerin gelişi Osmanlı idaresini zor durumda bırakmıştı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne göç sonrasında Çerkeslerin köle sahipliğini devam ettirmesi, hem Çerkes kabilelerini hem de Osmanlı Devleti'ni köle sorunuyla yeniden karşı karşıya getirmiştir.

Uzunyayla yöresinde Osmanlı Hükümeti tarafından Çerkes göçmenlerin toplu bir şekilde iskân edilmeleri Çerkes kabilelerinin sosyal sınıflaşmalarını Uzunyayla'da daha rahat sürdürmelerine olanak vermiştir. Uzunyayla yöresindeki Çerkes kabileleri, Kafkasya'da sahip oldukları köleleri ile beraber Uzunyayla'ya gelmişlerdir (ML. MSF d. No: 15924; BEO.NGG. d. No: 761 Kayıt Sıra No: 7(8 Temmuz 1863). Uzunyayla köylerinde Çerkeslerin en kalabalık kabilesi olan Kabardeyler ve Abazalar, sosyal sınıflaşmayı en iyi yürürlüğe koyan kabilelerdir. Kabardeyler ve Abazalar sahip oldukları köleler vasıtası ile tüm işlerini yaptırmışlardır. Kölelerin alım satımı Uzunyayla Çerkeslerinde sık görülen bir vakadır. Uzunyayla kölelerine, Vineutlara (Fehmi Tambay, G.T 23.07.2011 Ankara) bakış, diğer Çerkeslerde olduğu gibidir. Yani

vineutlar alınıp satılabilen, takas olabilen, miras kalabilen mallar gibiydi denilebilir.

Uzunyayla'da yaptığımız görüşmelerde anlatılanlardan yola çıkarak, Uzunyayla'da yaşayan Çerkes kabilelerine ait kölelerin haklarının neler olduğunu şu şekilde açıklayabiliriz. Yapılan görüşmelerde köleler ile ilgili en belirgin sonuç, kölelerin, yaşama, evlenme, çalışma, yeme-içme (Ali Şengil; İsmet Boran; Fehmi Tambay; Ömer Şengil G.T 23.07.2011 Ankara) gibi tüm insani hakları köle sahibi bey tarafından belirleniyordu.

Uzunyayla köylerinde köle sahibi olan beylerden kölelerine çok iyi davrananlar olduğu gibi, kölelerine çok aşırı derecede zulmedenlere de (Ali Şengil, G.T 23.07.2011) tesadüf edilmekteydi. Bunun yanında Uzunyayla'daki Çerkeslerin günümüzde dahi kimin hangi sülaleye mensup olduğu çok iyi bilinmektedir. Bir de Çerkes köle takımından gelenler hangi eğitim almış olurlarsa olsunlar, hangi mesleği yaparsalar yapsınlar, mali güçleri çok iyi de olsa yine Uzunyayla Çerkesleri tarafından köle olarak görülmekteydiler.

Çerkeslerde bir kişi köle doğmuşsa köle olarak ölürdü. Bu köle takımından gelen kişinin köleliği ancak ölümü ile son bulmaktaydı. Bu durum, diğer Kafkas halklarından, Çerkeslerin "ayıt edici" yönüdür. Bu düşünce nedeniyle Anadolu'da Çerkes kabilelerinin kölelik meselesiyle bağlantılı olarak bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlar: Çerkes kölelerinin ayrı yerlere iskânı, Çerkes kölelerinin miras kalması, kölelerin hürlük iddiası, kölelerin azat edilmesi, Çerkes kölelerinin çalınmasıydı.

1- Çerkes Kölelerinin Miras Hukuku

Çerkesler, Kafkasya'da olduğu gibi Anadolu'da da kölelerini alıp satmışlardır. Çerkes beylerinden biri öldüğü zaman, ölen beye ait olan bütün mal varlığı mirasçısı olan çocuklarına veya akrabalarına kalmaktaydı. Çerkes köle ve cariyelerinin sahipleri öldüğü zaman, bu köle ve cariyeler de, ölenin çocuklarına ya da kardeşlerine diğer malları gibi miras kalmaktaydı. Böylece köle ve cariyelerin sahipleri ölse bile bu köle ve cariyelerin esaretleri devam etmekteydi.

Çerkesler kölelerin miras kalmasından dolayı yaşadıkları sorunların çözümü için hükümete müracaat etmekteydi. Mesela, bazı Çerkes göçmenleri kendilerine miras kalan kölelerin verilmesi için Muhâcirîn Komisyonuna dilekçe vermişlerdir. Bu dilekçelerin birinde Hüseyin isimli göçmen, Kafkasya'dayken kardeşlerine ait, Bedik ve Canbolat isimli kölelerin durumunun çözülmesini istemiş; adı geçen kardeşlerinin ölmesi nedeniyle annesi dışında varisi olmadığı için bir hane yedi nüfus olan kölelerin annesine verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu köleleri, İlyas isimli bir kişinin alarak Kayseri'ye gönderdiği ve Hatukoy kabilesi beylerinden Cangeri Bey takımı ile beraber iskân edilmek üzere olduklarını; fakat yaşamları gereği bu kölelerin annesine verilmesi gerektiğini komisyona yazmıştır. Muhâcirîn Komisyonu köle oldukları için istekte bulunulan kişilerin şer'i mahkemeye çıkarılarak, köleliklerinin ispat edilmesi durumunda gerekli işlemlerin yapılmasını

Kayseri’de Kaymakam Halil Bey’e yazmıştır(BOA; A.MKT. DV 220/25 (7 Nisan 1862 Muhacirin Komisyonundan Kayseri Kaymakamı Halil Bey’e Şukka); MVL 558/87 (1 Şubat 1868); MVL 622/69 (21 Ocak 1862); A.MKT. MHM 237/38 (12 Ekim 1861 Sâdaret’ten Muhacirin Komisyonuna Tezkire).

Çerkes köle ve cariyelerin, sahipleri öldüğü zaman varislerine miras kaldığı, bazen başka bir ailenin el koyduğu da olmuştur. Nitekim Çerkes göçmenlerinde Ubih kabilesinde Baruken(?) isimli kadın göçmen, babasından kendisine miras kalan kölelerine, Ubih kabilesinden Canik sancağına bağlı Bafra’da oturan Hacı Bekmirza, Kumcağız’da oturan oturan Hacı Elhas ve Kavak’ta ikamet eden Berzik Hacı Erikoğlu(?) Abuziş(?) Adlı kişilerin beraberce köle ve cariyelerine el koyarak aralarında paylaştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca ismi geçen bu Çerkes göçmenlerinin cariyelerine kötü davrandığını da belirtmiştir. Çerkes Baruka, miras kalan kölelerin ve cariyelerin kendisine verilmesini hükümetten talep etmiştir. Durum Meclis-i Vâlâ tarafından Muhâcirin Komisyonuna yazılmış ve bu altı nüfus köle ve cariyelerin Şer’i mahkemeye (BOA; MVL 563/56 18 Nisan 1868) çıkarılarak alınacak karara göre işlem yapılması emredilmiştir.

Çerkes göçmenleri arasında aileden kalan mirasın paylaşımında da sorunlar çıkmaktaydı. Bu sorunlardan birini de Çerkes göçmenlerinden Abaza AltıkeseK Kabilesinden Firdevs isimli göçmen yaşamıştır. Adı geçen göçmen kardeşi ile kendisine kalan mirasın paylaşımında yaşanan sorunun çözümü için Osmanlı idaresinden yardım istemiştir. Firdevs isimli göçmen, anne ve babasının ölümünden sonra kardeşi İshak ile kendisine miras olarak mal, hayvan, on altı nüfus köle ve cariyenin kaldığını; fakat bu mallar mahkemede paylaşım aşamasında iken kardeşi İshak’ın kabilesiyle beraber Yozgat tarafına gitmiş olduğundan, miras ile ilgili davalarının sonuçlanmadığını yazmıştır. Muhâcirin Komisyonu, Abaza AltıkeseK Kabilesinden olan bu iki kardeş göçmenin miras olarak kalan mal ve kölelerinin paylaşımı ile ilgili sorunlarının çözümü için Ankara Mutasarrıfını görevlendirmiştir (BOA; A.MKT. DV 160/92 (12 Haziran 1860 Firdevs İsimli Göçmenden Muhacirin Komisyonuna Arzuhal, BEO. AYN. d. No: 909 Kayıt No: 450 (9 Şubat 1871) s.30).

Osmanlı Devleti’nde Çerkes göçmenlerinin köle meselesi daima gündemde kalmıştır. Bu meseleyi gündemde tutan sebeplerin başında, kölelerin mal ve eşya gibi miras olarak kalması gelmekteydi. Kabardey kabilesinden Bekir Efendi’nin kölesi olan Kasır Osman’ın hükümete verdiği dilekçe de, kölelerin miras olarak kaldığına başka bir örnektir. Dilekçede Bekir Bey ile beraber Amasya’da Kutu köyüne iskân olunmuş olan kölelerin yaşam mücadelesi beylerinin ölümü ile daha zor bir hal almıştır. Çerkes Kabardey kabilesi beylerinden Bekir Bey vefat edince bütün mal, eşya ve köleleri varisi olan Uzunyayla yöresinde yaşayan Ali Bey’e kalmıştır. Ali Bey’e miras olarak kalan mal, eşya ve köleleri Uzunyayla’ya götürmek istemiştir. Amasya’da belirli bir mal varlığına ulaşmış olan Bekir Beyin kölelerinin duruma karşı çıkması Uzunyayla’dan gelen Çerkes göçmenlerinden Kabardey kabilesinden

Bekir Bey'in varisi Ali Bey'in şiddet kullanmasına sebep olmuştur. Kabardey göçmenlerinden Ali Bey'in göçmenlere yapmış olduğu bu baskı ve zorlama, kölelerin Amasya mutasarrıfından yardım istemesine sebep olmuştur. Bekir Bey'in kölelerinin şikâyeti üzerine Ali Bey muhakeme edilmeye başlanmış; muhakemenin ikinci günü Bekir Bey'in amcası Ali Bey kendisine Bekir Bey'den kalan mal ve eşyalar ile beraber kölelerin de mal ve eşyalarını alarak Uzunyayla'ya kaçmıştır. Bekir Bey'in kölelerinden Kasır Osman, Ali Bey tarafından kendilerine ait tüm malların alınmasından dolayı açıkta kaldıklarını ve bu yüzden beş nüfus ile Bolu'ya geldiklerini, ayrıca bütün paralarını yollarda sarf ettiklerini anlatmıştır. Kendilerine ait olan eşyaların Ali Bey'den alınmasını ve kendilerine verilmesini talep etmiştir. Hükümet, dilekçede belirtilen durumun çözülmesi için Muhâcirin Komisyonu'na ve Amasya Mutasarrıfına gerekli işlemlerin yapılmasını yazmıştır. Durumun Çerkes göçmenlerinden köle olan Kasır Osman'ın dilekçede izah ettiği gibi ise bu kölelere ait mal ve eşyaların Uzunyayla'da bulunan Ali Bey'den alınarak ilgili kişilere verilmesi yolunda hareket edilmesi emri verilmiştir (BOA; MVL 526/76 28 Aralık 1866).

Osmanlı Hükümeti, Çerkes kabilelerinin sosyal yaşamının önemli bir parçası olarak yer tutan kölelerin miras kalması meselesine oldukça mesafeli yaklaşmıştır. Bu yaklaşımın en önemli sebebi hükümetin Çerkes asilzadelerinin devlete karşı olumsuz bir tutum sergilemelerini istememesi idi. Bu yaklaşımı hükümetin kölelik ile ilgili sorunların çözümünü ertelemesinden ve Çerkes köleleriyle ilgili sorunlara karşı aldığı çekimser tavrından anlamaktayız.

2- Çerkes Kölelerin Ayrı Yerlere İskân

Osmanlı Devleti'ne diğer göçmenler gibi sığınan Çerkes köleler ve cariyeler, geldikleri yeni ülkede ait oldukları sosyal sınıftan kurtulmaya çalışmışlardır. Bu da göçün yeni bir kimlik kazanmaya yol açtığını göstermektedir. Kafkasya'da köle ve cariyeye sınıfında yer alanlar göç olayını fırsata çevirerek -hem sahiplerinden hem de sosyal sınıflarını bilenlerden- başka yerlere firar etmek yoluyla hürriyetlerini ele geçirmişlerdir. Ayrıca Anadolu'ya geldiklerinde köle takımından olmadıkları yönünde şahitler ile hürriyetlerini elde etmeye çalışmışlardır. Bazen fırsat bulduklarında bey veya sahiplerinden ayrı bir mahallede iskân olunmaya çalışmışlar, bazen de köle ve cariyeye sahibi olan Çerkes beyleri köle ve cariyelerin kendi iskân olundukları yerlerde bu köle takımının iskân olunmalarına izin vermemişlerdir (Hakkı Kurmel, G.T 17.05.2011 İstanbul). Kölelerin ayrı yerde iskân edilmelerini istemişlerdir. Osmanlı Devleti kendisine iltica eden tüm Kafkas göçmenlerini hür olarak görmekteydi. Onların eski vatanlarında sahip oldukları sosyal sınıflaşmayı Anadolu'da sürdürmelerini istememiştir. Çünkü tüm göçmenler Osmanlı Devleti'ne ayak basmaları ile beraber eşit statüde vatandaşlığa kabul edilmiştir. Ayrıca Çerkeslerin sosyal sınıflaşmalarını Osmanlı'da sürdürmeleri Osmanlı hukukuna uymamakta idi.

Anadolu'da iskân olunan Çerkes göçmenlerinden bazıları kendilerine ait köle ve cariyelerinin kendi iskân yerlerinin dışında yerleştirilmelerine karşı

çıkanlar da olmuştur. Düşük cümle. Bu yüzden bu göçmenler, köle ve cariyelerinin kendilerinin iskân mahallerine yerleştirilmelerini istemişlerdi. Bu duruma benzer bir sorun yaşayan Çerkes göçmenlerinden Çarşamba kazasına yerleştirilmiş olan Seluh isimli göçmen, dilekçesinde köle ve cariyelerinin göç esnasında Rumeli tarafına, Vize'ye gönderildiğini, orada iskân olduklarını yazmıştır. Seluh, sekiz nüfus köle ve cariyelerinin Çarşamba'ya gönderilip kendisine teslim edilmesini Muhâcirîn Komisyonu'ndan ve mahalli idarecilerden istemiştir. Çerkes göçmeni Seluh'un bu dilekçesi, Meclis-i Vâlâ'da değerlendirilmiş ve Meclis-i Vâlâ Edirne vilayetine bu dilekçeye göre yapılması gerekenleri yazmıştır. Buna göre; Çerkes Seluh'un sekiz nüfus köle ve cariyeye talebinde bulunduğu, bu kişilerin köle ve cariyeye olup olmadığının araştırılması, mahkemede köle oldukları anlaşılır ise bu kişilere verilmiş olan hane ve arazi var ise bunlardan alınarak diğer göçmenlere verilmesi istenmiştir. Ayrıca bu kişilerin köle olması durumunda Çarşamba'ya gönderilmesi, bu kişilerin köle ve cariyeye olmadıkları anlaşılır ise durumun Meclis-i Vâlâ'ya (BOA; MVL 565/1 28 Nisan 1868) yazılması emredilmiştir.

Göç sırasında göçmenlerin yaşadıkları bazı sebeplerden dolayı kölelerinin Osmanlı topraklarında farklı yerlere iskân edildikleri olmuştur. Mesela, Anadolu'ya gelen Çerkes göçmenlerinden Mehmet Emin adlı kişi, verdiği dilekçede kendisinin daha önceden Osmanlı Devleti'ne devlet hizmetinde bulunmak için geldiğini; Abaza tarafında babası, amcası ve bir takım kölelerinin kaldığını, daha sonra onları almak için Abaza'ya gittiğini; fakat gittiğinde Rus Devleti tarafından tutularak hapsedildiğini ifade etmiştir. Çerkes Mehmet Emin hapis durumundayken, sekiz nüfus köle ve cariyeleri, Merşanzade Şerif Bey kabilesi ile Varna tarafına gitmiş ve burada iskân olunmuşlardır. Sekiz nüfus köle ve cariyelerinin Varna'da iskân olduklarını öğrenen adı geçen göçmen, hapisten çıktıktan sonra ailesiyle İzmit'te iskân olduğunu belirtmiştir. Varna'ya gitmiş olan sekiz nüfus köle ve cariyesinin İzmit'e nakledilerek kendisine teslim edilmesini istediği dilekçesi kölelerin farklı yerlerde yerleştirilmesine bir örnek teşkil eder. Dilekçedeki istek Meclis-i Vâlâ'ya intikal etmiştir. Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilen bu konunun, iskân memuru ve İzmit Mutasarrıfı tarafından araştırılması ve alınacak neticenin Meclis-i Vâlâ'ya (BOA; MVL 522 /107 6 Ocak 1868; A. MKT. MHM 264/63 16 Mayıs 1863) tekrardan yazılması istenmiştir.

Çerkes göçmenlerin göç etmesi Anadolu'da çok fazla göçmenin birikmesine sebep olmuştur. Osmanlı Hükümeti bu gelen göçmenleri bir an önce daimi iskân bölgelerine sevk etmiş; göçmenlerin sevki sırasında bazı köleler de sahiplerinden ayrı olarak bir göçmen kafilesine takılıp iskân olunmuşlardır. Muhâcirîn Komisyonu'na kayıp olan kölelerinin bulunması, sahiplerinin yerini tespit ettiği kölelerinin kendilerinin bulunduğu yere gönderilmesi, bu kölelerin kendilerine teslim edilmesini içeren çok sayıda dilekçe verilmiştir. Bu dilekçelerden birinde Çerkes göçmenlerinden Hatukoy Kabilesinden olan Mihrihan isimli göçmen kadına aitti. Hatukoy kabilesinden

Mihrihan hatun, Tophane Karabaş mahallesinde misafir olarak otururken iki nüfus kölesinin Uzunyayla tarafına sevk edilen göçmenlerle beraber gittiğini anlatmıştır. Uzunyayla tarafına kendisinden habersiz olarak giden bu kölelerinin vekil olarak göndereceği İsmail Efendi'ye teslim edilmesini, durumun Kayseri Kaymakamına iletilmesini içeren dilekçesini Muhâcirin Komisyona göndermiştir. Muhâcirin Komisyonu, Çerkes göçmenlerinden Hatukoy kabilesinden olan Mihrihan hatunun Kürlav? ve Caduc? isimli iki kölesinin durumunun araştırılmasını ve yapılan araştırma sonucunda bu kişilerin köle olup olmadığının da ortaya çıkarılmasını mahalli idarecilerden istemiştir. Muhâcirin Komisyonu, eğer bu kişiler köle ise bunların Mihrihan'ın vekili olan İsmail Efendi'ye teslim edilmesini durum ile ilgili gelişmelerin de tarafına iletilmesini Kayseri Kaymakamından istemiştir(BOA; A.MKT. UM 549/80 24 Mart 1862 Mihrihan Hatundan Muhacirin Komisyonuna Arzuhal, Muhacirin Komisyonundan Kayseri Kaymakamına Şukka). Böylece bazı Çerkes köle sahiplerinin kölelerin kendilerinden ayrı olarak iskân edilmesini ve köleler ile eşit statüde değerlendirilmeyi hükümet ve yetkili iskân memurlarından isterken; bazı Çerkesler ise sahip oldukları kölelerinin bulunmasını Osmanlı Hükümeti'nden istemiştir.

3- Köle Tüccarları

Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden halkların köle ve cariyeleri bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin daha yeni yasakladığı esir ticareti Kafkas göçmenlerinin gelişiyle beraber yine hareketledi. Göçmenlerden ailesini kaybedenler, kaybolanlar, Kafkasya'da köle sınıfında olanlar, yetim kalan çocuklar ve bunun gibi kimsesiz kişilerin oluşu esir tüccarlarının iştahını kabartmaktaydı. Esir tüccarları bu durumu bir fırsata çevirmişler ve köle alım satımında kar sağlama yoluna gitmişlerdir.

Çerkes göçmenlerinden köle ve cariyeye olanlar dışındaki hür insanların da savunmasız kalmasından dolayı köle ve cariyeye olarak satıldıklarına şahit olmaktadır. Çerkes köle ve cariyeleri alım satım işi, Çerkes göçmenlerinin içindeki esirciler tarafından da yapılmaktaydı. Mesela, esir tüccarlarından Çerkes Mustafa ile ortağı Mustafa arasında cariyeye yüzünden tartışma meydana gelmiş; ikisi arasında cariyeye yüzünden meydana gelen kavga sonrasında, adı geçen iki kişi bu cariyeyi görmek amacıyla hapishane görevlilerinden izin almaya çalışmışlardır (BOA; A.MKT. NZD 202 /88; BEO. NGG. d. No: 761 Kayıt Sıra No: 44 29 Haziran 1865). Böylece Çerkes göçü Osmanlı Devleti'nde hem köle meselesini hem de kölelerden istifade eden esirci takımını canlandırmıştır. Esirci takımının Osmanlı Devleti'nde varlığı bilinmekle beraber, son dönemlerde kölelik ve esirci takımıyla ilgili alınan yasal tedbirlerle esir ticareti durdurulmaya çalışılmıştır. Fakat Çerkesler içerisinde de bizzat köle satışı yapıldığı için esir tüccarları bu noktada destek bulmuş ve faaliyetlerine devam etmiştir.

4- Kölelerin Azat Edilmesi

Çerkes kölelerinin durumu ile ilgili tüm kararları verme yetkisi köle sahibi olan Çerkes Beyi'ne aitti. Çerkes kabilelerinde köle ve cariye sahibi olan beyler dilerse köleleri azat ederek hürriyetlerini (Bell, 1998:125) verebilirdi. Azat edilenlerin hürriyetleri bir daha ellerinden alınmazdı. Fakat arşiv belgelerinden bu uygulamanın dışında da hareket edildiğini, yani azat edilmiş kişilere tekrar köle ve cariye nazarı ile bakıldığını görmekteyiz. Mesela, medrese talebelerinden Çerkes göçmeni olan Mesud isimli kişi *azathların* tekrar köleler gibi kullanıldığını hükümete verdiği dilekçesinde anlatmıştır. Sivas eyaletine yerleştirilmiş olan Çerkes göçmenlerinden ve Abaza Altıkese kabilesinden Doruk oğlu Almirza Bey takımının içinde bulunan İshak, zevcesi Fatma, oğulları Hayırlı, Kurban Ali ve Ali, kızları Samirhan ve Nasibhan isimli kişilerin köle ve cariye olarak görülmesi dilekçenin temel konusudur. Dilekçeden, yukarıda adı geçen yedi nüfusun Abaza Altıkese kabilesi Beylerinden Kütibiş Bace? isimli Bey'in köle ve cariyeleriyle, Kütibiş Bace tarafından azat edildiklerini anlamaktayız. Ancak bunları azat eden Kütibiş Bace'nin varislerinden olan Abdullah Bey'in bu kişilerin köle olarak hizmetinde bulunmalarını istemekteydi. Azatlı olan ve hürriyetleri ellerinde bulunan bu yedi kişinin tekrar köle olarak ele alınmasına dair Şer'i bir kaidenin olmaması üzerine verilen dilekçede, Abdullah Bey'in bu kişilere uyguladığı şiddet ve baskının durdurulması istenmiştir. Bu kişilerin hür olduğuna dair Osmanlı mahkemelerince şahitler huzurunda verilen hürlük hakkının adı geçenlere verilmesi hükümetten talep edilmiştir. Hükümet durum ile ilgili değerlendirmede bulunarak, sahipleri tarafından azat edilmiş olan yedi kişinin Şer'i mahkemede, şahitler huzurunda hür olduklarını ispat etmelerini istemiş ve bunun yapılması ile de sorun çözüme kavuşturulmuştur (BOA; A.MKT. NZD 415/15 27 Nisan 1862 Sâdaret'ten Muhacirin Komisyonu Tezkire).

Uzunyayla'da Çerkes kölelerin sahipleri tarafından azat edildiğini sözlü tarih çalışmaları sırasında anlatılan bir hikâyeye de teyit eder. Anlatılan bu hikâyede; Uzunyayla'da Musa ve Nogay isimli köleler azat edilmiştir. Bir başka hikâyeye göre ise köle takımından bir ailenin oğulları olan Hasan ve Hüseyin, Balkan savaşlarına gitmeden önce azat edilmişlerdir. Azat sonrasında Hasan ve Hüseyin'in anneleri sevinçten azat edilen çocuklarının başlarına beyaz bez sarmış, azat edildiler diye onları köyde gezdirmiştir. Hikâyeyi anlatan, "köle azat etmenin çok büyük mükâfatı ve büyük sevabı vardır (Ali Şengil; G.T 23.07.2011; İsmet Boran, G.T 23.07.2011) demiştir. Bu hikâyelerden Uzunyayla'da azat edilen kölelerin başlarına anneleri tarafından beyaz bir bez sarılmasının, azadın ve temiz bir sayfa açılmasının sembolü olduğunu görmekteyiz.

5- Kölelerin Hürlük İddiası

Çerkes kabileleri kendi aralarında da cariye alım-satımı yapmaktaydılar. Çerkeslerin kendi aralarında yapılan bu alım satımlarda zaman zaman sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunlardan bir tanesi, satılan kölenin mahkemede

hürriyetini ispat etmesiydi. Bir arşiv belgesine göre, Çerkes göçmenlerinden Mustafa isimli kişi yine Çerkes göçmenlerinden Bandırma'da yaşayan Çerkes Ömer Ağa isimli göçmenden bir cariyeye satın almıştır. Pembe isimli bu cariyeyi Çerkes göçmeni Mustafa 3700 kuruşa almıştır. Fakat bu cariyeye mahkemede hürriyetini ispat edince Çerkes Mustafa da cariyeye için ödediği 3700 kuruşunu Çerkes Ömer'den istemiştir. Bu durum Meclis-i Vâlâ'ya havale olmuş; Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilen konu hakkında verilen karar gereği Çerkes Ömer'in köle alım satımından men edilmesi emredilerek, durum hükümet tarafından Muhâcirin Komisyonuna (BOA; MVL 537/71 15 Haziran 1867) yazılmıştır.

Çerkes göçmenlerinden bazıları kendilerine ait olan kölelerin taraflarına teslim edilmesi için Muhâcirin Komisyonundan yardım istemişlerdir. Bu tür isteklerde köle denilen kişiler mahkemeye çıkarılmaktaydı. Mahkeme sonucunda bu kişilerin köle ya da hür oldukları şahitler huzurunda belirlenmekteydi. Nitekim Çerkes Buruk isimli göçmen üç köle ve üç cariyenin kendi malı olduğunu ileri sürmüştü; ve bu iddiaya istinaden bu kişiler mahkemede dinlenmiştir. İddia sahibi olan Çerkes Buruk, bu altı kişinin köle olduğunu ispat edememiş, iddia sahibi ve diğer esirci takımından olan işbirlikçileriyle -esirci Mustafa, İlyas ve İsmail – birlikte, köle olmadıklarını ispat eden göçmenlere silah göstererek onları tehdit etmişlerdir. Bu duruma sebep olan esirci takımı tutuklanmıştır. Hürriyetlerini ispat eden altı kişilik göçmen grubunun ise hür olduklarından diğer Çerkes göçmenleriyle beraber Anadolu'ya gönderilip iskân olunmaları için şehremanetine teslim olunmalarını ihtiva eden mazbata hükümet tarafından ilgili yerlere gönderilmiştir (BOA; A.MKT. MVL 113/36 14 Eylül 185).

Osmanlı Hükümeti Çerkes göçmenlerinin köleleri ile ilgili olarak nasıl hareket edilmesi gerektiğini 22 Eylül 1865 tarihli bir emirname ile bir kaideye bağlamıştır. Bahsi geçen emirnamede, Çerkes kölelerinin hangi durumlarda satılabileceği belirtilmiş; köle olmadıkları iddiasında bulunanların bu durumu şer'i mahkemelerde ispat etmeleri durumunda, mahkemede bu kişilerin hür olduklarına dair şer'i bir belge verilmesi belirlenmiştir. Bu şekilde Menteş sancağında hürlik iddiasında bulunan göçmenlerin mahkemede hür oldukları (A. MKT. UM 502/5 28 Eylül 1861, Çerkes göçmeni Pesi tarafından Muhâcirin komisyonuna arzuhal, Muhâcirin komisyonundan Bolu kaymakamına Şukka;BOA; MVL 635/ 14) şahitlerin şahadeti ile ispatlanmıştır. Fakat bu kölelerin sahibi olduğunu iddia eden Çerkes Ömer isimli göçmen, mahkemede şahitlik edenlerin hür olmadıklarını, onların da köle olduklarını ve bunların şahitliklerinin mahkeme tarafından kabul edilmemesini ısrarla istemiştir. Mahkeme, şahitlik eden göçmenlere tekrar ulaşamadıklarından dolayı hür olduklarını ispat eden bu göçmenlerin, köle olmadığı kararına varmıştır (BOA; MVL 717/34 28 Aralık 1865; MVL 514/62 2 Aralık 1866). Osmanlı Hükümeti, Çerkeslerin sahip oldukları kölelerinin, şartlar oluşunca azat edilmesini teşvik etmiş ve bu yaklaşımını şer'i mahkemeler aracılığıyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Osmanlı Hükümeti, Çerkeslerdeki kölelik meselesinin çözümünü

aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Çerkes kabileleri arasındaki ortak payda olan “İslam dini” kurumlarında aramıştır. Hükümet Çerkes köleliğiyle ilgili yaptığı tüm yasal düzenlemeleri, diğer kölelik sorunlarında olduğu gibi, bu temele dayandırmıştır. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti hürriyet iddiasında bulunan Çerkes kölelerinin iş ve işlemlerinin nasıl yürütüleceğini Tezkire-i Sâmiyye (BOA; A.MKT. MHM 482/53 9 Kasım 1873) ile talimatnameye bağlanmıştır. Bu talimatnameye göre;

- Bundan böyle hürriyet iddiasında bulunanların takdim edecekleri arzuhaller İcra cemiyetine havale olunacaktır.
- Hürriyet iddiası ile İcra cemiyetine müracaat olduğu zaman Muhâcirîn Komisyonu denetiminde Çerkes göçmenlerinden ileri gelenlerinden bir veya iki kişi gönderilecektir. Kafkasya’dan göç sonrası kölelik hususu için özel ilgilenilmesi için İcra Cemiyeti teşekkül etmiştir.
- Hürriyet iddiasında bulunanların davalarını ispat için gösterdikleri şahitlerin kim oldukları bu durumlar için tutulacak deftere kayıt edilecektir.
- Gösterilen şahitler Muhâcirîn komisyonu tarafından İcra Cemiyetinin belirlediği tarihlerde gelecek ve bu kişilerin güvenilir kişiler olup olmadığını şahitliklerinin kabul edilip edilmeyeceği, hürriyet iddiasında bulunanlar ile ilişkileri araştırılacaktır.
- Bu şahit olarak gösterilen kişilerin doğru sözlü ve güvenilir kişiler olduğu anlaşıldıktan sonra, Hürriyet iddiasında bulunan kişi ya da kişiler ile beraber Şer’i mahkemeye gönderileceklerdir.
- Mahkemede hürriyetlerini ispat edenler eğer var ise aile akrabalarına teslim olunacak yahut ailesi yok ise zabtiye tarafından kavim ve kabilesine gönderilecektir.
- Hürriyetlerini ispat edemeyenlerin sahipleri ile araları bulunarak sahiplerine teslim edilecekler; eğer köleler bu durumu kabul etmezler ise sahiplerinin güvenebilecekleri kişilere bedelleri ödenerek salıverilecek ve bu bedeller sahiplerine teslim etmek için zaptiyelere verilecektir.
- Hürriyet iddiasında bulunanların mahkemelerinin başlamasından bitişine kadar, vasileri ile aynı yerde bulunacaklar, sahipleri tarafından kendilerine ikamet yeri gösterilmeyecek olanlar zabıta eliyle kadınlara mahsus meclislerde mahkeme sonuçlanıncaya kadar tutulacak ve bu hatunların ihtiyaçları karşılanacaktır. Fakat hürriyetlerini ispat edemeyenlerin masraf bedelleri sahiplerinden alınacak, sahipleri ile kölelerin aralarına girilmeyecek, satılacak olanların hazine masrafları için masraflar satış bedelinden kesilecektir. Yalnız içlerinde fakir olanların masrafları hazine tarafından karşılanacaktır.

Ödenmesi gereken masraflar için zabtiye tarafından defter tutulacak ve bu tutulan defter İcra cemiyetine tasdik ettirildikten sonra hazineye

gönderilecek ve yapılan masraflar alınacaktır. (BOA; A.MKT. MHM 482/53 9 Kasım 1873)

6- Çerkes Kölelerin Çalınması

Çerkes göçmenlerinin Muhacirin Komisyonuna verdikleri dilekçelerden ve bu dilekçelerdeki şikâyetlerinden, birbirlerinin kölelerini çalarak sattıklarını anlıyoruz. Abaza Altıkese kabilesi göçmenlerinden Hasan isimli göçmenin yaşadığı bu tür bir hadisede, bahsi geçen göçmen, Çerkes göçmenlerinden ve Kabardey kabilesinden olan kendisine ait kölelerinin Mısırlı Hasan tarafından çalınmış olduğunu beyan etmiştir. Abaza Altıkese kabilesi göçmenlerinden Hasan, çalınan kölelerinin, Mısırlı Hasan tarafından Arap Hafız isimli kişinin evine yerleştirildiğini Tophane-i Amire’de esirci İlyas’ın haber vermesiyle öğrenmiştir. Durumu öğrendiği gibi zaptiyeye haber veren Çerkes Hasan, kölelerinin zaptiyeler tarafından getirildiğini; fakat içlerinden Hacı Sak’ın henüz bulunamadığını belirtmiştir. Dilekçesinde, kölelerin zaptiye tarafından tutuklandığını ve iki aydır bu kölelerin serbest kalması için her gün zaptiye dairesine gidip geldiğini, kirahane de kaldığı için perişan halde olduğunu, ailesinin iskân edildiğini ve ailesine yetişmeleri gerektiğini bu nedenlerden dolayı kölelerinin bir an önce kendisine verilmesini istemiştir. (BOA; MVL 830/49 25 Mart 1860; A. MKT. DV 156/66 28 Nisan 1860; A.MKT. UM 518/11 19 Kasım1861; MVL 740/70 1 Kasım 1867; MVL 565/35 22 Nisan 1868).

7- Osmanlı Devletinin Çerkes Kölelerine Bakışı

Çerkes göçmenlerinin yerleştirildikleri bölgelerdeki memurlar tarafından Muhâcîrîn Komisyonu Başkanı İzzet Paşa’ya Çerkes göçmenlerinin köle alım-satımı ile ilgili olarak sorular sorulmaktaydı. Muhâcîrîn Komisyonu bu konuda gelen sorulara cevap verebilmek amacı ile konuyu hükümete intikal ettirmiştir. Hükümete intikal ettirilen konular şunlardır. Çerkeslerin buldukları yörelerde, her yerde köleler alınıp-satılmaktadır. Bazı köleler hürriyet iddiasında bulunmaktadır. Azat edilmiş ve rehin bırakılmış köleler ve cariyelerin davaları şer’i mahkemelere intikal etmektedir. Mahkemeye kölelikle ilgili çok fazla dava gelince Muhâcîrîn Komisyonundan yardım istenmiş; Muhâcîrîn Komisyonu ise konuyu hükümete intikal ettirerek nihai kararın onlar tarafından verilmesini talep etmiştir. Hükümet, Çerkes köleleriyle ilgili durumu ele alarak, bu köle ve sahipleri ile ilgili nasıl davranılacağını belirleyen kararlar almıştır.

Hükümetin aldığı kararlar şöyledir:

- Çerkes esirleri hakkında uygulanacak olan kaidelerin, diğer esirlerle uygulanan kaide ile aynı olması gerekmektedir. Yani alım satımı zenci esirler için yasak olduğu gibi Çerkes esirler içinde yasaktır. Fakat Çerkes göçmenleri Osmanlı Devleti’ne gelmeden önce köle alım satımı yapmaya alışık olmaları nedeni ile Çerkeslerin köle alım- satımına ve köle sahiplerinin kölelerini başka birine hibe etmelerine karşılanmamaktadır.

- Çerkesler 50-60 yaşında bulunan kölelerini ve bu kölelerin çocukları ile torunlarını eskisi gibi alıp satma düşüncesindedirler. Çerkeslerin bazen kendi evladını, akraba ve yakınlarını dahi satma teşebbüsünde buldukları rivayet olunmaktadır. Bu durumun ise hem devlet tarafından hem de insani düşünceden dolayı kabul edilmesi uygarlığa yakışmamaktadır.
- Osmanlı Devletinde Çerkeslerin yaptığı gibi esir ve kölelerin hiçbir zaman bu şekilde alınıp satılmadığından 25-30 yaşını geçmiş olan ve çoluk çocuk sahibi bulunan kölelerin ve yahut bunların çocuklarını sahipleri tarafından satma düşüncesi ve niyetinde olanların bu şekildeki köle alış verişini Osmanlı Devleti yasaklamıştır. Osmanlı Hükümeti, köle alış verişini yasaklayarak kölelerin azat edilmesini teşvik etmekle beraber köle sahipleri azat etme işine karşı çıktıkları zaman kesinlikle köle alış verişine müsaade etmemektedir.
- Çerkeslerin kölelerini azat etmelerini teşvik etmeleri hükümet tarafından istenirken, eğer azat etmeye karşı gelinir ise çocukları olan kölelerin satışının engellenmesi emir edilmiştir. Ayrıca Çerkeslerin kendi çocuklarını, akraba ve yakınlarını satmalarına dahi izin verilmemesi emredilmiştir.
- Hükümet, Çerkeslerin yalnız 25-30 yaşına kadar olan -göçmenlerden esir olduğunu bilen gizlemeyen- cariye ve kölelerin satışına izin vermiştir. Bu durumdaki kölelerin alım satımına mahalli memurlar tarafından müdahale edilmemesi istenmiştir. Hükümet aldığı bu kararları içeren İradeyi göçmenlerin bulunduğu yerlerdeki memurlara göndererek alınacak olan tavrı açık bir şekilde belirlemiştir(BOA; HR. MKT 362/101 3 Ocak 1861; A. MKT. MVL 140/4 11 Temmuz 1861 İrade; A. MKT. UM 561/49 6 Mayıs 1861; A. MKT. NZD. 396/97 3 Şubat 1862).

Hükümet, alınan kararları, Çerkes göçmenlerinin yerleştirildikleri yerlerin mahalli memurlarına emirname yoluyla iletmiştir. Çerkes esir ve köleleriyle ilgili mahalli memurlara yazılan Emirname-i Sâmiyye doğrultusunda hareket edildiğini mahkemelere intikal etmiş olan davalardan izlemektedir. Mesela, Çerkes göçmenlerinden İbrahim, Batum'dan Trabzon'a gidip zaptiyeler tarafından tutuklanan beş kölesinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Hükümet, Çerkes esiri ile ilgili Emirname-i Sâmiyye tutuklanan beş kişi hakkında araştırma yapmış; yapılan araştırma sonucunda bu beş kişi, kendilerinin köle takımından olduklarını söyledikleri için, zaptiyeler tarafından Çerkes göçmeni İbrahim'e teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir (BOA; MVL 725/66).

Osmanlı Hükümeti'nin belli kaideler doğrultusunda Çerkes göçmenleri tarafından cariye ve köle satışına izin verdiği çıkarılan emirnamelerden anlaşılmaktadır. Hükümetin izin verdiği kaideler dışında cariye ve köle satışı ise yasaklanmıştır. Kaide dışı yapılan köle alım-satımı iptal edilmiştir. Mesela,

Halep Eyaletine bağlı Kilis Kazasına yerleştirilmiş olan göçmenlerden birinin cariyeye diyerek 6-7 yaşlarında bir kız çocuğunu sattığı mahalli memurlar tarafından öğrenilmiştir. Kız çocuğunun ailesi ve erkek kardeşi verdikleri dilekçede kız çocuğunu istemişlerdir. Çocuğun ailesine geri verildiği, bu satışın men edildiği ve çocuğun varislerine teslim edildiği görülmektedir. Yine Sivas eyaletinde bulunan göçmenlerden yedi sekiz kişi, on tane cariyeyi yanlarına alarak Halep'e gelmişlerdir. Bu gelen Çerkes göçmenleri elinde Mesudiye Kazası mührü ile kendilerine verilen köle alım satım ile ilgili hükümetin gönderdiği tezkireyi mahalli memurlara göstermişlerdir. Halep tarafına bu tezkire ulaşmadığı için göçmenlerin göstermiş oldukları tezkireye inanılmamıştır. Buraya gelen göçmenlerin cariyeye alım-satım izin ve yetkilerininin (BOA; A.MKT. UM 516/69 5 Kasım 1861 Halep Valisinden Sâdaret'e Şukka; A.MKT. NZD 345/75 10 Aralık 1861 Sâdaret'ten Muhacirin Komisyonuna Tezkire) olup olmadığı ile ilgili hükümetten bilgi istenmiştir.

Çerkes göçmenleri arasında cereyan eden esaret ve kölelik maddesinin suiistimal edilmesiyle bu duruma uymayan kişiler tarafından bazı hür olan çocukların alınıp satılmasından dolayı tartışmalar yaşanmıştır. Muhâcirîn İdaresince, ortaya çıkan bu tür tartışmalara son verilmesine, köle satışında yeni bir usul ve kaidenin belirlenmesine, belirlenen usul ve kaidelerin Çerkes göçmenlerine iletilmesine gerek duyulmuştur. Çünkü Muhâcirîn İdaresinin kölelikle alakalı yasal düzenleme yapma yetkisi yoktu. Bu yüzden kölelikle ilgili olarak yaşanan tüm sorunlar, Muhâcirîn İdaresi tarafından Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Meclis-i Vâlâ da sorun ele alınarak müzakere edilmiştir. Müzakere sonucunda:

- Arz u beyânda da bulunan sorunun lüzumu olduğu üzere Çerkes Kabilesi (sınıfları) Osmanlı Devleti'nin İslami şefkat ve yardımını talep ederek geldiklerini,
- Çerkeslerin kölelerine yaptıkları yakışıksız işin hem insanlığa hem de İslamiyet'e uymadığından Çerkes kölelerine yapılacak muamele ile ilgili mahalli memurlara tembihatta bulunulacaktır. Bu amaçla Çerkes köleleri ile ilgili yapılacakları ihtiva eden Tezkire-i Sâmiyye gönderilmiştir.
- Hükümet tarafından mahalli idarecilere gönderilen tezkire-i Sâmiyye göre verilen Çerkes köleleri ile ilgili hususlar Çerkes göçmenleri kendi menfaatlerine geldiği gibi anlamışlardır. Bu verilen izin ile istekleri şekle sokulmuş olduğu anlaşılmaktadır ve yeni düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.
- Daha önce Çerkes esirleri için gönderilen tezkire gereği uyulacak kaide gereğince haklarında esir muamelesi yapılanların içinde hür olduklarını iddia edenler olursa Şer'i mahkemeye gönderilmektedir. Esir olmadığını savunanlar, hür olduklarını mevcut olan akraba ve yakınlarının şahitliği hürriyetlerini elde etmektedirler.

- Beş tane Çerkes çocuğunu Mısır'a göndermek üzere olan esirci Süleyman zaptiyeler tarafından yakalanmıştır. Mahkemeye çıkarılan bu çocuklar hür olduklarını dile getirmişler; fakat esirci Süleyman elinde bulunan iki tane mahkeme kararlarını göstermiş, çocuklar hür olduklarını ispat edememişlerdir. Çocuklar ailelerinin Trabzon ve Samsun'da olduğunu söylemelerine rağmen mahkemede esirci Süleyman, bu çocukların köle oldukları ile ilgili karar aldirtmiştir. Bu çocukların hükümet eli ile iade edilmesine mani olmuştur.
- Hür olduklarını iddia edenlerin mahkemeye sevk edildiğini; fakat bazı hileler ile bu kişilerin köle oldukları Çerkes göçmenleri esirci takımı ve diğer esirciler tarafından sağlanmaktadır. Böylece hürriyet iddiasında olanlar neticesiz kalmaktadırlar.
- Hürriyet davaları hükümet tarafından mahkemelerde ele alınmasına rağmen, Anadolu'da iskânları ve yerleştirilme işlemleri tamamlanmış olan Çerkes kabileleri arasında genellikle bu durum ortada bırakılmaktadır. Bu esaret konusu yüzünden Çerkeslerin büyük çoğunluğu silaha sarılmakta ve katliamlarla adam öldürmeler ve yaralamalar meydana getirmektedir. Mesela, Tekfur Dağın'da Mandıra karyesinde bulunan Çerkes göçmenlerinin ileri gelenleriyle köleleri arasında esaret maddesinden dolayı tartışma çıkmıştır. Bu tartışma sonucu silahlı çatışma neticesinde ölümler ve yaralanmalar meydana gelmiştir. Duruma müdahale edilmesi ile hükümet tarafından silahlar göçmenlerden toplatılmıştır.
- Osmanlı Devleti'ne göç eden Çerkes kabilelerinin çok fazla sayıda olmalarından dolayı Anadolu'da ayrı yerlere yerleştirilmişlerdir. Hürriyet davası ve iki memleketin esaret ve köleliğe bakışımın farklı olmasından dolayı sorunlar çıkmaktadır.
- Çerkes sınıfların hepsinin eşit şekilde Osmanlı Devleti tebaası olduğu, Osmanlıya hicret eden göçmenlerin hepsinin mültecidir. Esirlik uygulamasının (kölelik) hükmünün Osmanlıya iltica etmeleri neticesinde kalkması gerektiğini hükümet düşünmektedir. Fakat Çerkeslerin uyguladıkları esaret maddesine göre; köle halinde bulunanların köleliğini kabul etmeleri ve itiraz etmemeleri istenmektedir. Her Çerkes kabilesi ileri gelenlerinin erkek ve kadın bir takım köleleri bulunmaktadır. Çerkes ileri gelenleri bu kölelerine bakmaya ve onları korumaya alışmış bulunmasından dolayı esaret muamelelerinin göçün meydana gelmesi ile ortadan kalkmayacağı,
- Yerleşmiş olan göçmen kabileleri arasında tahminen yüzelli bin civarında esir olarak bulunanlar vardır. Bu kölelerin birçoğu uzun zamandan beri beylerinin himayesinde esir olarak kalmaktadır. Esirlerin beyleri ile kavgalarından doğan şikâyetler olur ise sahip ile köle arasının düzeltilmesine önem verilmesi gerektiği mahalli memurlarından istenmiştir.

- Yapılan bazı araştırmalar ve hükümete ulaşan ihbarlar nedeniyle ayrı ayrı olarak iskân edilen göçmen aileleri için devlet tarafından belirlenen yerlerden başka yerlere kölelerin gönderilmesi için beylere bazı tekliflerde bulunulması istenmiştir. Beylerin iskânlarına yakın civarda ziraat ve tarım için boş arazi mîrî ye bulunduğundan kölelerin sahibi olan göçmen beylerine bu boş araziler parça parça beylerin derecelerine göre parasız olarak verilmesi istenmiştir. Bu araziler karşılığında göçmen Beylerinin hâkimiyeti altında bulunan kadın ve erkek kölelerin beylerinin rızası ile azat ettirilmesi hükümet tarafından istenmektedir. Azat bedeli olarak terk olunacak yerlerin kölelerin değeri ile denk olmasına dikkat edilmiştir. Böylece hem o arazi çeşitleri işlenir hale gelir hem de birçok anne baba ve çocuk köleler azat olunarak hürriyetlerini kazanırlardı. Bu alınan kararın Anadolu'nun her tarafında yayılması ve boş arazi bulunan yerlerde bu durumun uygulanması istenmiştir. Çerkes esirlerinin toprak karşılığı azat edilmesi işini göçmenlerin ileri gelenlerine durumun anlatılması ve bu durumu kabul edenlere uygulanması istenmiştir. Fakat bu durumun Çerkes göçmenleri arasında çok önemli ve hassas bir mesele olmasından dolayı Çerkes beylerine durum iyi bir dille çok iyi bir şekilde ifade edilmesi ve hiçbir Çerkes Beyine bu durumu zor kullanarak kabul ettirmek yoluna gidilmemesine dikkat edilmesi noktasında mahalli idareciler uyarılmıştır. Çerkes göçmenlerinin iskân olundukları Osmanlı sınırındaki yerlerdeki bütün mahalli memurlara bu emirname-i Sâmi yazılmıştır.
- Mahkeme esnasında hür olduklarını ispat edemeyenler, kendilerini ve akrabalarının ve kabilelerinin iskân yerlerini ifade ederek bu iskân yerlerinde hür olduklarını ispat etmeye çalışacaklardır. Fakat Göçmenlerin iskân olundukları yerler birbirine uzak olması nedeniyle bunları ardı ardına mensup oldukları sancaklara göndermenin zor olacağından buldukları yerde hürriyetlerini ispat edeceklerdir. Bu kişilerin hal ve durumları yani gerçekten hür olup olmadığı ve hangi aileye ya da hangi kişiye mensup olduğu kabilesinden ve diğer gerekli olan kişilerden tarafsız bir şekilde sorulup araştırılması sonucunda hürriyetlerini kazanan olursa hükümete mahalli memurlar tarafından durumun düzeltilerek iletilmesi emredilmiştir. Ayrıca Osmanlı hükümeti Çerkes köleleri için bir emirname daha çıkarmıştır(BOA; İ.MMS 34/1407; Y.EE 94/29 (19 Şubat 1867 tarihi ile Meclis-i Vâlâ'da takdim kılınan mazbata sureti; Erdem, 2004:146-151).

Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'ya göçleri sonrasında, Çerkeslerdeki kölelik kurumunu ortadan kaldırmaya çalıştığı görülmektedir. Fakat Çerkeslerin sınıfsal yapısını koruma düşüncesi ve Çerkes kölelerine olan talep, hükümetin köleliğin kaldırılmasına yönelik uygulamalarını sekteye uğratmıştır. Bu yüzden de hükümete yeteri kadar hareket alanı kalmamıştır. Bütün bu gelişmelerde

rağmen Osmanlı hükümeti köleliği 1909 yılında kaldırmayı başarmıştır (Erdem, 2004:189-190). Uzunyayla'da da köleliğin II. Meşrutiyetin (1909) sağladığı özgürlük ortamında kaldırıldığını söyleyebiliriz. Ama köle ve köle soyundan gelenlerin günümüzde hala bilindiklerini, Uzunyayla'da, sözlü tarih çalışmalarından elde ettiğimiz bilgilere dayanarak ifade edebiliriz. Diğer bir ifadeyle, köleliğin, resmen kalkmış olmasına rağmen, Uzunyayla'da Çerkesler arasında gayr-i resmi olarak hâlâ devam ettiğini açıkça ifade edebiliriz.

SONUÇ

Kafkas halklarının Rus işgaline karşı yaklaşık bir asır devam eden yıpratıcı vatan savunması ve özgürlük mücadelesi 1859'da Şeyh Şamil'in Rusya'ya teslimiyle son buldu. Şeyh Şamil'in Rusya'ya teslimi sonrasında Çerkeslerin en büyük nüfusuna sahip olan Kabardey kabilesinin toprakları olan Doğu Kafkasya işgal edildi. Kafkasya'daki işgallerine devam eden Rus Devleti, Doğu Kafkasya'dan sonra 21 Mayıs 1864 tarihinde Batı Kafkasya'yı işgal etti ve ele geçirdi ve Kafkas topraklarını ve halklarını savaş ganimeti ve esiri olarak gördü. Ayrıca, Rusya Kafkasya'yı işgali sonrasında Kafkas halklarının bu coğrafyada kalmasını istemedi. Bu nedenlerle tüm Kafkasya'da acımasız, sert, yok edici, tavizsiz, küçültücü ve zorlayıcı bir siyaset uyguladı. Rus Devleti'nin uyguladığı bu siyaset sonucunda Kafkas halkları vatanlarını terk etmek zorunda kaldı.

Osmanlı Hükümetinin, Çerkeslerin sosyal yapısı nedeniyle, Çerkeslerin sahip oldukları köleler ile ilgili bazı tedbirler aldığı görülmektedir; fakat hükümet, Çerkes göçmenlerinin uyum süreçleri nedeniyle zorunlu göçün ilk yıllarında kölelik meselesinde sessiz kalmıştır. Fakat zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nde Çerkes köleleri ile ilgili sorunlar artmaya başlayınca hükümet daha ciddi tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Zaman içinde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi gelişmeler neticesinde kölelik tamamen ortadan kalkmıştır. Osmanlı resmi kayıtlarından ve Uzunyayla'daki Çerkes asilzadelerinin anlattıklarından, köleliğin işlevsel olarak işlevsel olarak II. Meşrutiyet (1908-1909) döneminde son bulduğunu anlamaktayız. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar kölelik kurumunu yaşatmış olan Uzunyayla Çerkes asilzadeleri, herhangi bir iş ve meslek bilmemelerinin faturasını köleliğin lağvedilmesi ile ağır bir şekilde ödemişlerdir. Sonuçta, Çerkes köleleri hem çalışarak hem de eğitim alarak mali olarak kendilerini geliştirirken, bütün işlerini kölelerine yaptıran Çerkes asilzadeleri fakirleşmişlerdir. Bu gelişmelere rağmen Uzunyayla'da günümüzde dahi hangi ailenin köle hangi ailenin asil ya da hür olduğu, çok ince ayrıntılarına kadar bilinmemektedir. Bu bağlamda Uzunyayla'da köle takımına mensup olanların yüksek statü kazanması, zenginleşmesi bile sosyal sınıflaşmaya nüfuz edemediği görülmektedir. Gerçekte Çerkeslerdeki sosyal sınıflaşmanın en büyük zararını yine Çerkeslerin gördüklerini söylemek oldukça yerinde olacaktır.

KAYNAKLAR

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi defter ve Belgeleri (BOA)

ML. MSF d. No: 15924	ML. MSF d. No: 16636
BEO. NGG. d. No: 761 Kayıt Sıra No: 7(8 Temmuz 1863)	
BEO. AYN. d. No: 909 Kayıt Sıra No: 450 (9 Şubat 1871)	
A. MKT. DV 156/66	A.MKT. DV 160/92
A.MKT. DV 220/25	A.MKT. MHM 237/38
A.MKT. MHM 482/53	A.MKT. MVL 113/36
A. MKT. MVL 140/4	A. MKT. UM 502/5
A.MKT. UM 516/69	A.MKT. UM 549/80
A. MKT. UM 561/49	A.MKT. NZD 202 /88
A.MKT. NZD 345/75	A. MKT. NZD. 396/97
A.MKT. NZD 415/15	DH. MHC 1/3
HR. MKT 362/101	İ.MMS 34/1407
Y.EE 94/29	MVL 514/62
MVL 522 /107	MVL 526/76
MVL 537/71	MVL 558/87
MVL 563/56	MVL 565/1
MVL 565/35	MVL 622/69
MVL 635/ 14	MVL 717/34
MVL 725/66	MVL 740/70
MVL 830/49	

2-Araştırma ve İnceleme Eserleri

FONVİLL, A. (1996), *Çerkesya Bağımsızlık Savaşı (1863-1864)*, (Çev. Murat Papşu), Nart Yayıncılık, İstanbul.

BELL, J. S. (1998), *Çerkesya'dan Savaş Mektupları* (çev. Sedat Özden), Kafkas Vakfı Yayını, İstanbul.

ERDEM, Hakan (2004), *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul.

HABİÇOĞLU, Bedri (1998), *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul.

ESER, Mehmet (1999); "Uzunyayla Bölgesindeki Çerkes Köylerinde Sosyo-Kültürel Değişme", *Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-Kültürel Değişme*, Kafder Yay., Ankara.

JOHN. F.Baddeley (1989), *Rusların Kafkasya'yi İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul.

MET, Çünatıkho, Yusuf İzzet Paşa (2002); *Kafkas Tarihi*, Adıge Yayınları.

MİYAZAWA, Eiji (2007); "Türkiye'deki Çerkes Diasporası: Anayurtlarından Edilen Çerkeslerin Uzunyayla'da Yeniden Yerleşim Süreci", *Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II*, Der. Muhittin Ünal, Ankara ss.125-138.

SAYDAM, Abdullah (1997), Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Ankara.

Şövalye Taitbout de Mariny (1996), *Çerkesya Seyahatnamesi* (Çev. A.Osman Erkan), Nart Yayınları, İstanbul.

TEMİZKAN, Abdullah (2007), “Kafkasya Muhacirlerinin Denizli’de İskânı”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli.

TOLEDANO, Ehud R. (2000), Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890, İstanbul.

YAĞCI, Zübeyde Güneş (2005), “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:8 (kış-2005), ss.12-30.

YAĞCI, Zübeyde Güneş (2011), “İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)”, *History Studies Volume 3/2*, 2011, ss.371-384.

YILDIZ, Berat (2006); *Emigrations From The Russian Empire To The Ottoman Empire: An Analysis In The Light Of The New Archival Materials*, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

3-Kaynak Kişiler

Tabiç Murat: Kabardin-Balkar Cumhuriyeti Nalçik Adıge Enstitüsünden Tarihçi ve Sözlü tarih araştırmacısı. Çerkes Kabardey kabilesinden.

Kuşha Fikri Özden (Uzunyayla Thmadesi): Uzunyayla Kırkpınar Köyünde Yapılan Görüşme, Kuşha Fikri olarak tanınan ve bu zamanda Uzunyayla köylerinin genel Thmadesidir. Kabardey kabilesine mensuptur ve Karahalka köyünde doğmuştur. Daha sonra dayılarının Kırkpınar köyünde olması sebebiyle buraya taşınmışlardır. Ayrıca 1965 Yahyabey ve 1968 Karakuyu köylerinde yapılan Jile vunafeye(Çerkes sorunlarının çözümünde uygulanan genel toplantı) Kırkpınar köyünün temsilcileri arasında yer almıştır. Thmade Çerkeslerin bilgi sahibi, sözü dinlenen ve önde gelen kişisine denir.

Fehmi Tambay: 1930 Taşoluk Köyü doğumlu Kabardey Kabilesi Hapaça sülalesine mensuptur. Fehmi Tambay babası nedeni ile Uzunyayla’daki tüm olaylara şahitlik etmiş Haş’eşlerde bulunmuş ve bütün anlattığı bilgileri birinci ağızlardan dinlemiştir.

Şogen Ali Şengil: 1925 Kurbağlık Köyü doğumlu. Çerkes toplumunda çok az sayıda yazılı eser vardır. Bu nedenle sözlü temsilciler oldukça önemlidir. Şogen Ali Çerkes kültür ve sosyal yaşamı olan xabze’yi en iyi anlatacak kişilerden biridir. Kafkasya’dan(Rusya’dan) gelen araştırmacıların başvurduğu kaynak kişilerin başında gelmektedir. Şogen Ali çocukluk ve gençliğini Uzunyayla’da geçirmiştir. Çerkes örf ve adetlerini hem yaşamış hem de anlatmıştır. Uzunyayla’da xabze anlatımında Şogen Ali oldukça önemli bir kişidir. Mensup olduğu aileden dolayı Uzunyayla’daki toplantılara aile

büyükleri ve kardeşleri ile beraber davet edilmiştir. Şogen Ali bildiğini esirgemeyen dürüstlüğü ile Çerkes toplumunda ön plana çıkmış bir kişidir. Ayrıca 10 Haziran 1968 Karakuyu köyünde yapılan Jile vunafe de yer almıştır.

İsmet Boran: İsmet Boran, Pınarbaşı/Yukarı Borandere Köyü 1939 Doğumlu Çerkes Abaza Kabilesinden ve Yeluh sülalesinden Hacı Rifat'ın oğlu, 13 yıl Pınarbaşı ve Uzunayla köylerinde imamlık yapmış daha sonra Ankara'da çeşitli yerlerde bu mesleğine devam etmiştir. Ankara'daki Thamadelardan olan İsmet Boran Haçeşlerde(Çerkes Misafir evi-Çerkes kültürü öğretim merkezi gibi kullanılmaktaydı.) bulunmuş ve düğünlerde Thamadelikler yapmıştır. Uzunayla'da doğan İsmet Boran 27 yaşına kadar buradaki çeşitli köylerde kalmıştır. Mesleği nedeni ile tüm köylerde olan olaylar ve yaşanan sosyal durumlar nikâh, düğün, kavga, vb. durumlara bizzat şahit olmuştur. Günümüzde Uzunayla ve Ankara'daki cenazelere ve düğünlere de katılmaya çalışmaktadır. Kafkas Dernekleri ve Federasyonunda üye görevini yürütmektedir. Ayrıca 1965 Yahyabey de Uzunayla'nın 66 köyünün temsilcilerinin katıldığı jile vunfeye Karahalka köyünün temsilcileri arasındadır.

Ömer Şengil: Şogen Ali'nin oğlu İlahiyat Fakültesi mezunu Ankara'da Babası ile beraber yaşıyor.

Pasktova Madina Mizej Mihcail: Maykop'ta Adıge Cumhuriyet Üniversitesinde dil bilimci olarak çalışmaktadır.

Nadire Bursa: Domaniç) Pınarbaşı/Karahalka Köyü 1940 Doğumlu Balkar Esat'ın kızı ve Kayseri'de yaşamaktadır.

Hakkı Kurmel: Kabardey kabilesi Kurmelinko(Kumarlı – Kurmel) sülalesine mensuptur. Emekli hâkim ve Eski Milletvekilidir. 1923'de Kayseri ili, Yahyalı ilçesi, Burhaniye (Babıguey-Benegue) köyünde doğmuştur. Yargıç olarak çalıştıktan sonra TBMM'nin X. ve XI. dönemlerinde Kayseri Milletvekili olarak bulundu. Daha sonraları İstanbul'da Avukatlık yaptı, İstanbul Kuzey Kafkaslılar Kültür Derneği'nin çalışmalarına aktif olarak katılmaktadır.

ЕК



Tabloda Maykop Ulusal Müzede bulunan Çerkes sosyal sınıf şeması görülmektedir (18. ve 19. Yüzyıl).